

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 22
(18755)

2016 чылдың
март 1
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

АМЫДЫРАЛЫНЫҢ ДӨЗҮ — ТАЙГА-ТАСКЫЛДА

Эрткен неделяда Тожу чер-
кончуг солун, кижилер
үксээр, киржиксээр республи-
кемчээлдиг улуг байырлалды
тирдилер. Ол дээрге ийи чыл
таш бир катап эрттирер ук-
туунуң ивижилериниң болгаш

аңчыларының фестивалы-дыр.
Аңаа ук адырның ажил-ишчиле-
риниң эрткен үеде кылып чоруткан
ажылының түңнелдерин демдегеп,
ивижи, аңчы кижиниң хүн бүрүде
амыдыралы-биле тудуш хевирле-
ринге спортчу мөөрейлерни эрти-

рип, уран талантызын бот-тывынгыр
артистери бараалгатканнар.

Тожу дээрге чүгле Тыва черде
звес, а харын бүгү делегейде кат-
таптаттынмас чараш бойдус-чуру-
малдыг, эгээртинмес бай-байлактыг
(Уланчызы 2-ги арында).

Хүннүң медээлери

СИРИЯДА БАЙДАЛГА ХАМААРЫШТЫР

Россияның Президентизи Владимир Путин:
«Бодунуң ол хүндеги политиктиг азы думчуун ха-
раан эрге-ажыктарын бодап, чаңгыс талалыг, КНО-
нуң санкциязы чокта, берге байдалдарга чедирер
чоруктарның чижээ амгы төөгүде дыка хөй болуп
турары хомуданчыг. Ооң чижээн шупту билер, ол
дээрге Сомали, Ирак, Ливия, Йемен.

Байдал ындыг турда Сирияда аткылажышкыннарны
соксадыр талазы-биле россияжи-америк дугуржулга, Си-
рияны деткириниң талазы-биле делегей бөлүүнүң кир-
жикчилери чурттар-биле оларның кады ажилдажылгазы
терроризмниң айылынга удур делегей эргелериниң
болгаш КНО-нуң принциптериниң нормаларына
үндөзилеттинген харысалгалыг чоруктуң үлежер-чижээ
болуп турар».

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол: Сирияда
отту соксадырының чурумунуң талазы-биле дугуржул-
га—ол дээрге бистиң Президентивис В.В. Путинниң
мерген угаанныг чоруу. 4 чыл дугузунда үргүлчүлзүн
чөрүлдээ чавырлып орат. Россияның Шериг-Агаар
Күштериниң Сирияда хөделиишкыннерге киржи эгел-
лээнинден бээр чартык чыл эрткен. Сирияның чазак
шериглери биле боо-чепсектиг оппозицияның аразына
чөрүлдээ соксадышкыны февраль 27-де эгелээн.
Сирий черниң дээр тайбың турзун!»

МУНИЦИПАЛДЫГ ҮЕ-ЧАДА ЭГЕЛЭЭН

Башкыларның ортузунда профессионал мер-
гежилдиң «Чылдың башкызы—2016» конкурзунуң
муниципалдыг үе-чадазының байырлыг ажыдыш-
кыны февраль 25-те болган.

Мөөрейниң баштайгы үе-чадазы «Методиктиг ажил-
дар» деп ээлчегден эгелээн. Киржикчилерниң интернет-
курлавырларын жюри өөренип көре берген. Методиктиг
сүмелер кирген сайт болгаш «Мен — башкы мен» деп
ажыл үнелелди алыр. Авторнуң сорулгазы — башкы
мергежилди канчап шилип алганын дыңнадыры, бодунуң
педагогтуг ажылын көргүзери, өөредилге чорударының
аргаларын болгаш амгы делегейде башкы кижиниң
хүлээлгезин канчаар билип турарын таныштырары.

Ол ээлчегниң түңнелдери февраль 29-та билдинген.
Ооң аңгыда «Аныяк специалист», «Эртемниң эң эки эр
башкызы», «Эң эки кижизидикчи эр башкы» деп номи-
нациялар база бар.

Чогаадыкчы мөөрей март 4-ке чедир уламчылаар.

Бистиң корр.

БИЧЕ СУУРЛАРГА МЕДИЦИНА ПОСТУЛАРЫ

Бажыңнар ажил-агыяының чанынга баштайгы
эмчи дузазын чедирер пунктуларны чурттакчызы
100 кижилерге четпес суурларга тургузар.

Ындыг постуларның бирээзин кадык камгалал
сайыды Орлан Донгактың даалгазын езугаар Бии-Хем
кожуунда Севи суурга тургузар. Бо чылдың дургузунда
Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга, Таңды, Тере-Хөл болгаш Чеди-
Хөл кожууннарның биче сумулары ындыг пунктуларны
апаар.

Бажыңнар ажил-агыяының чанынга ындыг пункту-
ларны эмчинин дүрген дузазы келгиче чедирер кылдыр
тургузуп турар дээрзин Кадык камгалал яамызы тайыл-
бырлап турар. Ону фельдшер-акушер пунктулары-даа,
эмчи эртемниң специалистер-даа чок черлерге аядар.
Ындыг бажың ажил-агыяын эмчи эртеми безин чок кижилер
ажыдып болур. Ынчалза-даа оларның өөредилге эртери
эргежок чугула. Кижилер кемдээнде, өрттенгенде, хоран-
нанганда болгаш өске-даа байдалдарга таварышканда
кандыг дуза чедирерин оларга өөредир. Эргежок чугула
эм-таң болгаш дериг-херекселдер-биле четчелзэн сум-
калар-биле оларны хандыар.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызы.

Чагыдылга – 2016

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

«Шын» солуннуң хүндүлүг номчукчулары
болгаш бижикчилери!

«ШЫННЫҢ» чагыдылгазының өрттөн чиигедир сорулга-биле ча-
гыдылганы «Шын» солуннуң редакциясында организастан. Солуннуң
дүрүлгелерин редакциядан кээп ап болур кижилерни чагыдылганы
редакцияга кылып алырынче чалап тур бис.

Хуу кижилерге: 1 айда – 72 рубль, 3 айда – 216 рубль,
6 айда – 432 рубль, 1 чылда – 864 рубль.

Организацияларга: 1 айда – 120 рубль, 3 айда – 360 рубль,
6 айда – 720 рубль, 1 чылда – 1440 рубль

Адреси: Кызыл хоорай.

Красноармейская кудумчузу, 100

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар.

АМЫДЫРАЛЫНЫҢ ДӨЗҮ — ТАЙГА-ТАСКЫЛДА

ПРИВЕТ УЧАСТНИКАМ
ФЕСТИВАЛЯ
ОПЕНЕВОНОВ И ОХОТНИКОВ

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

булуңнарның бирээзи. Ооң эң-не эргим болгаш үнелиг эртинези — ол черни үе-дүптен бээр кыдыг-кызыгаарын камгалап-када-

галап, ээлеп, чурттап-ажылдап, амыдырап чоруур ук черниң үндезин чурттакчылары болбайн канчаар.

Оларның амыдыралының дөзү — тайга-таскылда. Ын-

чангаш олар амгы-даа үеде оон адырлып, чарлып шыдавас. Амыдыралдың дүшкүрлүгү үезинде тайга чурттуг тожу улус шуудунче кире берген. База катап-ла тайгазының кежи аңмеңин аңнап, балык-байлаңын тудуп чип, кат-тооруун, ай-безин казып чип чурттап эгелзэннер.

Тайга чурттуг улуска колдуунда шаандагы дег далган, үс кол чем ол. Ону көвүдеди тайгаже, ырак черлерде иви кадарып чоруур аалдарже чедирип, хей артыкшылдыг кылдыр апарып алыры. Чемге хереглээр арткан аш-чегин долгандыр турар бойдузу хайырлап турар.

Тайга черниң ивижилери, аңчылары кожууннун социал-экономика хөгжүлдезинге улуг салышкынын кирип турар. Кожуунга иви малдың эң-не хей саны 1980-1983 чылдарда чедип алдыган. Ол үеде ивиниң ниити саны 18 муң баш ажып турган. Эң-не хей ивилерни ынчан Өдүгенге, Серлигге, Чазыларга, Сыстыг-Хемге тудуп турган.

Кажан чуртка, бистиң республикага амыдыралдың байдалы өскерлип, эде тургустунушкун чылдары келирге, Тожу черге иви малдың ниити саны 800 башка чедир кудулап, төнөриниң кырынга келген. Ол черниң үндезин чурттакчыларының шаг-төөгүдөн бээр өстүрүп келгени малының мырыңай төнөриниң кырында келген үеде Тыва Республиканың Чазза чогуур хемчеглерни ап эгелзэнниниң түңнелинде ооң баш санының кызырлыры соксап, эрткен чылдың түңнелдери биле алырга, 3 муң баш чедир өзүп келген.

Чүгле 2015 чылдың түңнелдери биле безин Тожунуң ивижилеринге Россия Федерациязының бюджетинден 564 муң рубльди, республика бюджетинден 2 миллион 256 муң рубльди дотациязын берген. Ол ышкаш ивижилерниң материалдыг байдалын экижидип, оларны деткири-биле тускай республика хемчээлдиг деткимче фондузун тургускан. Ооң ачызында 17 ивижилерге дүүргелерни садып берген.

Тожу кожууннун бюджетинден эрткен чылын ивижилерге тудуг материалдары садып алыры-биле 220 муң, брезент материалдан майгыннар даарап бээринге 294 муң рубльди дузаламчы кылдыр үндүрүп берген.

Тус черниң аңчылары эрткен вектиң 1990 чылдарында чедир бир аңныр сезонунда-ла 2 муң кишти, 250 муң ажыг дииң кежин күрүнеге дужаап, оон хей түңүг орулганы ап, республика бюджетинче дыка хей акша-төгерики кирип турганнар.

Тывадан Социалисттик Күш-ажылдың маадыры болган каш санныг мурнакчыларының аразындан Тожу чурттуг Эрестол Даржаага база ол күрүнениң бедик шаңналын тывысканы база ужурулуг. Ол төрзүн арга-эзи-минден 30 ажыг чылдарда 1 муң ажыг кишти, 25 муң хире дииңни болгаш өске-даа үнелиг кештиг өлүктү күрүнеге дужааган.

Бо чылын болуп эрткен ивижилер болгаш аңчыларның фестивалының хүндүлүг аалчызы, ук фестивалдың 1997 чылда эң бир дугаар организа-закчызы, эрткирикчизи Михаил Ким-оолович Куулар-биле ол

байырлалда ужуражы бергеш, ук фестивалдың канчаар төрүттүнүп келгенин оон сонургап айтырдым.

— Россия Федерациязының бирги Президентизи Б.Н. Ельцин 1994 чылдың чайынында Тывага албаннун аян-чоруу-биле аалдап кээриниң мурнунда, бистиң республикага хамаарыштыр чугула доктаалдарны хүлээп алганын, Тожу кожууннун чагыргазының даргазы турган болгаш, эки билер мен.

Чеже-даа эки доктаал-шиитпирлер хүлээп алырга, олар боттары күүсеттине бербес болгай. Оларны херек кырында амыдыралга боттандыраы, келир үези дээш ажылдаары бистен, кожуун чагырыкчыларындан, улуг хамааржыр турган.

Ол үеде Россия Федерациязынга аар-берге экономика кризис турза-даа Б.Н. Ельцин «Тыва Республиканың девискээрин Кыдыкы Соңгу чүктүн районнарынга болгаш аңаа деңнестирген черлерге хамаарыштыр дугайында» Россия Федерациязының Президентизиниң Чарлыын үндүргенин бүгү тыва чон кончуг эки билер бис.

Ол төөгүлүг Чарлык бистиң республиканың кончуг ширин, берге агаар-бойдустуг байдалдарында ажылдап, чурттап турар кижилерге улуг деткимче, дузаламчы, сагыш-човаашкыны болганын утпас бис. Бистиң Тожу, Мөңгүн-Тайга болгаш Терехел кожууннарның девискээрин

Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга хамаарыштырганын ол черлерниң чурттакчылары эки билерлер.

Мен база ол чедишкинге чалгынналып алгаш, Тожу кожууннун ивижилериниң болгаш аңчыларының аразында кожуун чергелиг фестивалды, спортчу оюннарны эрттирериниң талазы-биле Чарлыкты үндүрген мен. Эрткен вектиң төңүзүндө үндүрүп каан шиитпиримни чаңгыс чер-чурттугларым амга чедир уламчылап, ону улам чаартып, чараш, көрүштүг кылдыр эрттирер дээш улуг хемчеглерни ап чорудуп турарында сеткилимниң ханызындан өөрүп тур мен — деп, Михаил Ким-оолович, сагыш ханып, чугаалады.

Чарыны дүрген ээртээш, кошкаш, мунуп алгаш чоруй баар оюнга Серлигден келген Кежик Самбууга чедер кижичок болган. Ол чарыны 1 минута 56 секунда иштинде ээртээш, коштааш,

бирги черни бүзүрел чаалап алган. Адыр-ижижи Андрей Кырийи, Ийден келген Белинге — үшкү шаңналарга төлөпиг болгон.

Чурттап турар бажот-көзүн салып, чем-айындырып чири-биле хол-биле хирээлээш, оажылга команда бүр 3 кижичок киржир ужурулуг кижичок ыяшты хол-биле хирээлээр, а херээженчи оларның хирээлелтокпаан чаргаш, эмгексолун мөөрейге Адыр-К музундан келген команда эки үени көргүзүп, чемп төлөпиг болган. Чазы келген ивижилер — ийиги Хемниң командазы — үлгерге төлөпиг болганнар.

Чарыны мунуп алгаш харга чарыштырар маргы көөр дээш келген көрү кончуг хей болган. Маңаа 4 хардан өрү назылыг чарыштырган. Бо маргыга Өдүгенде ажылдап, чорутуур аныяк ивижилердер улус чок болган. Ын ол черниң ивижилери шаңналдыг черлерни ээлеп бир дугаарында Игорь чарызының күжүн чер аале таарыштыр хуваап чемпион атка төлөпиг болгон. Ийиги черни оон команда Идигел Ондар, тилекчиде ла секунда чыдып калгаш, үшкү шаңналдыг черге Саол Кол төлөпиг болган.

Үш харга чедир, азы ивижилерниң адаары «дүктүг ийис» деп аныяк ивижилер аразында база-ла Өдүгенде келген Игорь Кол бирги чер ээлээш, ук фестивалдың дакпыр чемпиону атты чаалап алган. Адыр-Кежигден келген Өлзей-оол Дөвүттүн мунганызы ийи дугаарында маңа келген. Өске чарыштыр чарылар көрүкчүлерден болгаш, мунуп чораан ээлепге алдыртпайн, тайга-таскыл аразынче маңап чорубарганнар. Ынчангаш үш шаңналдыг черни тыпсыр кижичок болган.

Хей катап бижиирининиң нунга, чаңгыс катап көрүп алган эки боор деп бодааш, Тожу кожууннун ивижилериниң болгаш аңчыларның фестивалында фоторепортажты база номчуларывыска бараалгаттым.

Владимир ЧАДАМ

Авторнун тырттырар чүрүктүр

«Алдан-Маадыр» совхозтуң тургустунганындан бээр 45 чыл оюнга

ӨРГЕН ЧОК ЧЕРГЕ ӨРГЕН ХАП...

«Сүт-Хөл» совхоз 7 салбырлыг турган. Ол дээрже Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга, Киров, Кызыл-Тайга, Бора-Тайга база төвү Суг-Аксы. 1960 чылдарның төнчүзүндө ССРЭ-нің Сайыттар Чөвүлели «Сүт-Хөл» совхозту үш-ажылга эки чедишкени дээш Кызыл Тук ордени-биле башкарган. Ынча хөй салбырларлыг чаңгыс совхозту удуртуп-башкаары амыр эвес болгай. Ол байдалды Тыва АССР-нің Дээди Соведи, Сайыттар Чөвүлели өренип көргөш, совхозту ийи чарып, Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга таразын «Алдан-Маадыр», а Суг-Аксы, Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга, Ишкин талазын «Сүт-Хөл» совхоз кылдыр тургускан. Девискээр аайы-биле мал-маганы үскөш, машина-техниканы база-ла үлештирип, ыжыглаан. А Орденни «Сүт-Хөл» совхозка арттырган. Ооң төвү ол турган. Ожунуң девискээр картазын езугаар эки сумуларга хамааржып турган девискээр шыйыгларын чаартып тургускан. Ынчап кээрге, «Алдан-Маадыр» совхозтуң ниити девискээри 106,7 муң гектар болган. Ынчангаш «Алдан-Маадыр» совхозтуң үндөзилетинип тургустунганы 1971 чылдың март айның 11-де, ол үеден бээр 45 чыл болур.

Дугуржулга езугаар Чадаананың 463 гаарлыг көжүп чоруур механизастатанган колонназының бригадалары ийи чурттаар чуртталга бажыңнарын, совхоз конторазын тудуп эгелээн. Амгы комсомольская, О.Дажы-Намчал ат-та кудумчуларга хары угда хөй чаа бажыңнарын таваан салып эгелээн. Үеде совхозтуң баштайгы конторазы Кара-Тал кудумчунга, хем кыдыыңга ийи тар бажыңга турган. Чоорту совхоз-даа хөгжээн, тудуг, суур улгаткан, илгал сады, чаа контора, Культура одаа, илгелге, чунар-бажың, гараж кылдыңган. Мен база-ла депшип, кол инженерлеп, профэвилел даргазыңа-даа ажиллаш, 1970 чылда районнуң күүсекчи комитетинге, обком партияның сумелээни Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозтуң директорунга Көдээ ажил-агыймызының дужаалы-биле томуйлаан. 30 чылда «Алдан-Маадыр» совхозтуң директору кылдыр чоруткан. Чүге дизе чангы директор Д.С.Кууларны Чөөн-Хемчик районнуң күүсекчи комитетинингазынче депшиткен.

Кол специалистер зоотехник Идамчап Ооржак, агроном Чечек-оол Куулар, бухгалтер Оюмаа Донгак, экономист Серин Монгуш, мал эмчизи Дарый-оол Куулар, ыбыр башкарыкчылары Макай-оол Монгуш, Норбу Ховалыг, Чучун Ооржак эр шупту эртем-билиглиг, арга-дурдугалыг кадрлар. Ол үеде совхозтуң хөөзүнүн байдалы чедимче чок бооп, үнө мурнунга ниити өрөзи 892 муң рубль турган. Ынчангаш специалистер-бригадир, учетчиктерге чедир саң-хөөдалын ханы билип алып, депшиглер-аргаларны ажылгаар сорулга-биле санында аай-дөдир санажылганың номиктиг өөрөдиге хуннерин кышкы организастап турган бис. Орта салдар, бригадалар аайы-биле ай дургу-да кайы хире орулгалыг, чарыгдалдыг аганын боттары санааш, илеткээр. Дээрже мал, чер ажил-агыйлардан ген орулгалар, чарыгдаттыңан акша-ерик, камнаттыңан артык кезектер, уг материалдары дээш, оон-даа өскө ырыглар-дыр.

Беш чыл иштинде ынчаар чоруттунган илдин түңнели халас барбаан, совхоз лиг чоруткан чоорту уштунуп, орулга-ажылдаан. Сүттү көвүдөдир алганыш, база планныг онаалгаларын ажыр сеткени дээш, Ак-Даш, Ортаа-Тал сүт-аан фермалары республикага чаңгыс с удаа тиелекчилер боол келгенер. Инакчы саанчылар, Шондайты Хо-

лыг, Шортан Ооржак, Дензиваа Ондар, Чокпак Сарыглар, Элчин Ондар болгаш өскелер-даа шаңнал-макталды ап келгенер. Шондайты Ховалыг ССРЭ-нің Дээди Совединин депутаты чораан, а өскелери көдээ база район Советтеринин чаңгыс эвес удаа депутаттары чорааннар. Чечектиг, Оргу-Шөл, Чодураалыг сайыр, Шекпээрның хойжу бригадалары 100 төрүүр хойга онааштыр 95-тен 112 баш чедир чаш хураганнарны камгалап ап, малдың камгалаалын 98-99 хууга күүседип турган.

Чечектигнин комсомолчу аныяктары, Оргу-Шөлдүн бригадалары республиканың каш дакпыр мурнакчылары. Хойжулар Доржу Ооржак, Дажы-Намчал

Даңзы-Белек Ондар, Дажы-Намчал Ооржак, Макай-Донгак.

Ооржак, Серен Ооржак, Маадыр-оол Ооржак, Сөкөн-оол Ондар олар 100 баш төрүүр хойга онааштыр 120-ден 152 чедир чаш хураганнарны онча-менди камгалап ап келген. Бо мурнакчылар Чазактың янзы-бүрү чергелиг орден-хавыяларының эдилекчилери-дир, а Дажы-Намчал Ооржак Социалистич Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты алган. Деңгей-оол Ооржак адашкыларның кадарып, өстүрген чылгызы, сарлыктары, муң-муң баш ашкан. Төрүүр бөлөрдөн, сарлыктардан планны ажыр чаш малды камгалап ап келген. Бода малдың кадарчылары бызаа, молдургаларны санааш, мал чемин шын ажылгап, оларны шыырак кылдыр семиртип турган.

Совхозтуң чер ажилдыглары, агаар-бойдустуң чеже-даа кандаашкынныг үелери турзажок, суггаттың ачызы-биле совхоз тараа культураларындан ортумаа-биле 17-20 центнер дүжүттү ажаап ап келген. Алдар-аттыг суггатчылар Кызыл-оол Алдын-оол, Чыргал Ховалыг, Кошкар-оол Ховалыг, Сергей Бызытпаа, Ак-Даштан Ховалыг алышкылар тарааның бедик дүжүдүн өстүрүп, тарылга шөлдөринден-не 28-39 центнер чедир ажаап ап турган. Кызыл-тастың «Мионовский» деп үрезинин шенелде кылдыр Бора-Тайганың хоочун суггатчызы Кызыл-оол Алдын-оол 60 га шөлге чаткаш, хөй чылдыг люцерна шөлүндөн 61 центнер ногаан массаны ажаап алган.

Борбак-Тейниң, Шөлде-Тейниң механизаторлары, суггатчылары, дуржулгалыг бригадирлер Маска Ооржак, Конгар-оол Сарыглар оларның удуртулгазы-биле часкы хову ажилдарыңа болгаш күскү дүжүт ажаалдазыңа өй-шаанда дыкала хынамчалыг белеткенир турган. Суггатчылар часкы баштайгы суггат чорудулгазының үезинде быжыглаттыңан шөлдөринин чанынга майгыннарлыг азы бичии муңгаш үгектерге хонуп ажилдаар, чүге дизе дүне айдың үеде

суггарарга, хүндүс изиг өйге бодаарга, суг чылгыр болур дээр. Баштайгы суггатты хөөлбектедип тургаш, суггарарга, дүжүттүн 80 хуузу эки өзер болур. А чайгы суггаттарны, колдуунда 2-3 катап чорударга ажырбас деп санап турар. Хөй чылдыг үнүш люцерна эки суггарып тургаш, ийи, үш удаа кезип ап келген бис.

Алаштың, Актың суггарылга четкилеринин сугларын чазын бадырар дээш, буга дөстөринин уннарын аштап, эдип чазаар ажилдарны февраль айда эгелээр чүве. Ылаңгыя Алаштың эрги, чаа буга дөстөрин кол гидротехник Чучун Ооржактың удуртулгазы-биле хөй күштү салып, аштап турган. Алаш хемнин до-жун суунга чедир 1,5-2 базым хирени оюп

тарадыр, бөлөр тускай механизм «МТЗ-80» болгаш «Т-25» тракторларга шаңнарга чогаадып кылдырткан мен. Борбак-Тей база Шөлде-Тей шаңнарыңа бүгү чүвени хайгаарап, ол девискээрлерниң ээлери кылдыр Сот Ондар, Сасын-оол Ондар олар үр үеде ак сеткилди-биле ажилдап турганын сактып бижири артык эвес. Назы-ханы 80 ашса-даа Сот Кертик-оолович Ондарның ам-даа адак-бышкаа чиик, шыдыраага ойнавышаан хевээр.

1983 чылда алдан-маадырчыларның тура халыышкынының 100 чыл болган юбилейин чедишкенин уткуур дээш Оргу-Шөл арт-сынның кырынга тураскаал кылып деп сорулгалыг турган бис. Ус-шевер чогаадыкчы каңакчы Ортун Сарыгларга сүмени кадарымга, ол дөзевилелин дарый кылып дооскан. Ындыг ажилды 1973 чылда азы 90 чыл болган оюн таварыштыр демирден кылган Кара-Даг деп адреси болгаш кылын демирден аът мунган кижиниң өвүр-хевирин арт кырынга эккелгеш, ол олчаан тургуспаан, уттундурган. Ортун Эртинеевич Сарыглар боду улус эвилелдеп алгаш, кылдыңан төлевилел езугаар тураскаалды 1983 чылдың сентябрь айга чедир кылып дооскан. Шак-ла ындыг арга-биле «Алдан-Маадыр» совхозтуң адресин 1981 чылда бистиң дуңмаларывыс Сергей Монгуш эш-өөрү-биле суур адаанга кылып кагдылар, ол ам таптыг-ла 35 чыл болуп турар.

1982 чылдың түңнели-биле совхоз бүгү-эвилелдин социалистич чарыжыңа киришкеш, чедип алганы бедик көргүзүглери дээш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-нің Сайыттар Чөвүлелиниң база профэвилел болгаш комсомол ТК-ның шилчири Кызыл Тугу, диплом, 14 муң рубль эдеринчилиг шаңналды аяган бис. Ооң-биле кады ВДНХ-ның Хүндүлел самбыразыңа алдын үжүктөр-биле «Алдын-Маадыр» совхозтуң адын кири бижээн. Ол шаңнал акшаны совхозтуң 600 ажыг ажилчынарыңа чедиштир үлээн. Чүге дизе ук шаңнал совхозтуң бүгү ажил-ишчилеринин чедишкени болур. Ооң-биле ол үеде Алдан-Маадырның көдээ Соведи РСФСР-нің Сайыттар Чөвүлелиниң шилчири Кызыл Тугу-биле акша эдеринчилиг шаңналды Александр Шүрженовна Ооржакка тыыскан.

Совхоз тургустунганындан эгелээш, ооң соонда үр үеде ажилдаан амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада кол бухгалтер Оюмаа Донгак, инженер Серод Ооржак база ынчан кожунуң көдээ ажил-агый эргелел даргазы турган Владимир Туматович Хемер-оол оларның кириген үлүүн улуг деп санаар ужурулуг бис.

Бо-ла бүгү ажилдарны кылып чорутканындан бээр совхоз 1981-1985 чылдарның түңнели-биле күрүнө мурнунга өрө чок бооп, 777 муң рубль орулгалыг ажилдаан. Ол чылдарда совхоз республиканың барыын зоназыңа тиелекчи бооп, шилчип чоруур Кызыл тукту салбаан. Ооң соонда 1986 чылдың апрель айда мени «Чыраа-Бажы» совхозту удуртуру-биле чоруткан.

Мен 2002 чылда Сүт-Хөл кожунуң Төлээлекчилер хуралының даргазыңа сонгуткаш, ажилдап кээримге, «Алдан-Маадыр» совхозтуң мал-маганы-даа чок, техниказы-даа артпаан болду.

Чаңгыс элдепсинген чүвөм, совхозтуң 1980 чылдарда күш-ажылчы чедишкени-дир дээш шаңнаткылаан Төл Комитеттин, республиканың база районнуң туктары, хүндүлел бижикири база кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алганы дээш шаңнал медаль тывылбаан. Ол шаңналдар совхоз директорунун өрээлинге тускай кылдыңан шил иштинге шыгжаттыңан турган. Ужурунда болза ол бүгү шаңналдар совхозтуң музейинге шыгжаттыңан турар болгу дег.

Макай-ДОНГАК,
күш-ажылдың хоочуну.
Чурукту хуу архивтен алган.

БУРГАНГА ЧҮРЭЭНДЕН БЕРДИНГЕН

Кызыл хоорайның теле-центр чоогунда Орус православ хүрээнің алдын чайырлыг суургалары кайы ырактан чаражы аажок кылаңнаар. Хүннүң-не ооң коңгулуру ол кезек девискээрнің ауразын чаагайжыды арыглап каап турар. Ол хүрээни Москваның болгаш бүгү Русьтуң патриарыгы Кирилл ада ыдыктап каан. Солуннун бо үндүрүлгезинде тыва номчукчуларга Орус православ шажынның Тывада болгаш Кызылда епархиязының епископу Феофан-биле таныштырып, оон интервьюну алган бис.

– Баштай-ла чугалажыр бетинде, Силерни канчаар хүндүп адаарыл дээрзин тодаралдып алыксаар кижидир мен...
– Христианнар владыка, Ваше преосвященство, Отец Феофан деп чугалажырлар.

– Ынчаарга мен Силерниң ыдык мындаагыңар деп хүндүткөп көрейин. Кандыг өг-бүлөгө, каяа өскөн, төрүттүнгөн ирги Силер, долчу намдарыңарны таныштырып көрүңерем.

– Мен Сахалин областың төвү Южно-Сахалинск хоорайга 1976 чылдың январь 19-та төрүттүнгөн мен. Төрүттүнгөн адым – Алексей Ким. Мээң ада-ием – этниктиг көрейлер, бөдүүн ажилдакчылар: авам – библиотекарь, ачам типографияга парлакчы болуп ажилдап чораан. Амгы үеде авам бо ордан чоруй барган, ачам мээң чанымда епархияда ажилдап тур.
– Оо, ада-иеңер биске, солун улузунга чоок ажилдыг чораан ышкажыл? Дыка-ла номчуттунар турган боор силер аа?

– Ийе, бистиң бажыңывыска ном-дептер, солун-сеткүүл эмнежок хөй чыдар. Бичии-ле чай кадында стол артынга-даа, диван, орунга-даа чыда каапкаш, номчуттунуп-ла турар мен. Бичимде сагыжымга артып калган ынак номум – япон авторнун «Делегей япон уругларның караа-

биле» деп ном чүве.

– Көрейлерниң Ыраккы Чөөн чүкке көжүп келгениниң төөгүзүн шуут билбес болгай бис...

– Он тос вектиң 60 чылдарындан бээр чамдык көрейлер кежитиг амыдырал дилеп, Россияге көжүп эгелээш, Ыраккы Чөөн чүкке чурттап берген, хаанныг Россия бодунун девискээринче кирерин ынчан чөлшээрп каан турган. Оон 1937 чылда Сталинниң чарлыгы-биле көрейлер Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан талазыңче көжүртүнгөн. Ынчан чамдык көрейлер чуртунче эзп чоруй барган, артып калган улус Ортаақы Азияга кезек чурттааш, ооң соонда тургустунган байдалдың аайы-биле тарап көшкөш, Россияның этниктиг көрейлери бооп, шуут турумчуй бергенивис бо-дур ийин. Тывада безин көрейлер чурттап турарлар.

Мен Южно-Сахалинскиге анаа совет школага өөренип турдум, үстүкү класстарны лицейге доостум. Ооң соонда Южно-Сахалинскиниң экономика институтунче кирип алгаш, бакалавриат хевиринге дооскан мен.

– Силерниң ыдык мындаагыңар, кажан шажынчы апарган силер, чүдүлгө оруун шилип алырыңа чүү кончуг салдарлыг болган ирги?

– 18 харлыымдан, студент чылдарымда соок сугга эштир моржтар клувунун кежигүнү тургаш, ооң чүдүлгелиг даргазының салдары-биле хүрээ барып, шажын литературазы-биле таныжып эгелзэн мен. Ол таныжылга мээң мээ-медерелимни өскерттикен. Оон-на шажын ажилдакчылары-биле чоок аралажып тургаш, амыдыралымны Бурганга болгаш хүрээ-хиитке тураскаадыр деп ыяк шиитпирлеп алган мен. Аңаа хензиг-даа чигинмейн, институт соонда монах кижиниң сагылын четтирип, шажын ажилдакчызы апарганым бо.

Ооң соонда Смоленскиге

шажын семинариязынга өөренимшаан, хүрээге бараан болуп ажилдап турдум. 2000 чылда семинариямны доозуптарымга, шажыннар аразының килдизи мени Мурнуу Көрейже орус дылдыг чаңгыс чер-чурттуглар ортузунга пастыр мөргүлү чорудары-биле томуйлаан. Сеул хоорайга шажын ажылынга 11 чыл бараан болганым ол.

2011 чылдың октябрь айда Москвада Ыдык Синодтуң шиитпири-биле Кызылдың болгаш Тываның епископу кылдыр соңгуткан мен. Ынчан Москваның болгаш бүгү Русьтуң Ыдыктыг патриарыгы Кирилл база Тывага моорлап кээп, ыдыктаашкынны кылгаш барган.

– Тывада беш дугаар чыл болуп турар-дыр силер. Маңаа ажилдап-чурттаарга кандыг-дыр?

– Тывага тулган-на тааржып тур мен. Көрейге мегаполис хоорайның ышкым-дыкпыжындан, хөй кижилиинден, агаарының газтындан бергедеп турган мен. Карааң көдүрериңге-ле, улуг-улуг каът бажыңнарның ханалары. Тывага шуут хостуг тынып, оожум-шөлзөңгө мага ханып тур мен. Ооң төмөс-батпас ховуларының хостуун, делгемин. Маңаа бараан болган дөрт чылымның эрткенин безин шуут эскербейн барган дег мен, чаа тургустунган епархияның организацыг болгаш өске-даа хөй айтырыгларын шиитпирлеп кылыры чымыштыг, үе дыка дүргөн эртер-дир.

– Хүрээнің бо онза чараш оран-савазының хандырылганын база ажилдакчыларга демей-ле акша-хөреңги херек болгай. Ол кайыын кээп тура-рыл?

– Ол дээрге, чүгле хүрээге кээп турар чүдүкчүлөргө өргүлдериниң ачы-дузасы, оон өске тускай спонсор, деткичи чок. Хүрээни эчизинге чедир туттурган Сергей Сафринге, ооң «Сельстрой» коллективинге, Тываның

Чазаанга өөрүп четтиргенивисти илередип чоруур бис.

– Күрүне органның, буддисти шажын организациялары-биле харылзааңар кандыг ирги, Силерниң ыдык мындаагыңар?

– Бистиң епархия чазак-чагыргалар, хөй-ниити организациялары-биле эки харылзааны тудуп тургузуп турар. Эмнелге черлери, кара-бажыңнар-биле кады ажилдажылганың дугуржулгалары база бар. Хире-шаавыс-биле каяа-даа кижилерниң чаагай чоруунче угланган ажилды чорудуп турар бис. Өөредилге черлери, студентилер, сургуулдар-биле ужуражылгалар болганчок болур. Тываның Камбы-ламазы, буддист башкылар-биле байыр-найырларда, кандыг-бир хемчеглерде-даа деңге ажилдап, ужуражып турар бис. Бүгүде-биле эптиг, тайбың чүдүлгө болгай.

– Бичии уругларга улуг-хүн (воскресная) школазының дугайын чугалап көрүңерем.

– Ийе, епархияда болгаш Свято-Троицк хүрээзинде кайызында-даа уругларның школарында ийи-ийи бөлүк өөренип турар. Бир бөлүккө 10 хире кижикээр. Ында уруглары-биле кады ада-иелер база кичээлдеп турары онзагай. Уруглар чүгле улуг-хүнде звес, өске-даа хүннерде Бурган номналын, христиан өөредигниң эге үндезиннерин дыңнап, чуруттунуп, чогаадып, музыка, ырыга өөренип, шиилер-даа тургузуп турарлар. Оон аңгыда элээди уругларның клуву база бар.

– Силерниң ыдык мындаагыңар, чаа-ла 40 харлыг аныяк кижидир силер. Бо назыда улуг харыс салгалыг шажын хөргөзүн углап-баштаары кандыг-дыр? База өг-бүлө тутпазын, салгал арттырбазын ада-иеңер канчаар көргөннерил?

– Аныяк тургаш, ажил-херектерге хөй энергияны үндүрери харын-даа өөрүнчү. А аныяк назын дээрге, дыка дүргөн, караш

кылдыр эрте бээр, четпес болгай.

Ада-ием баштай удур турганы чугаажок, өг-бүлө чаңгыс борбак төлү кижикен. Бурганга бердинген олар билгеш, мээң шилип шаптыктавааннар.

– Аныяктар хүрээге хире кээп турарыл? Ол христиан хүрээге тыва кээп турар кижилер бар?

– Амгы үе хостуг, кыш шажын-чүдүлгени ажык шилип ап болур. Аныяктар хитче элзэн көвей кээп апарганы өөрүнчүг. Тыва кээп турар улус эвээш эве да безин ажилдап турарлар. Улустуң язы-сөөгүн ылгалт шупту Бурганның төлдери бис.

– Чалыы салгалды жеттерге хөй сонугурулган канчаар көрүп турар силер?

– Амгы информастыг логиялар үезинде оларны улуг-даа болза, кижиниң ки делегейиниң сайзырашаптыкты кедергей. Планшеттер, смартфон тудуп алгаш, интернет, ноутбук артынга кибоданыр-даа, «дирит» харылзаа кылыр-даа чайаапар. Ындыг байдал аныжын өзүлде сайзырал мага-бодунга, кадыкшы салдары база эки звес да билер бис.

– Силерниң ыдык мындаагыңар, «Шын» солунну чыштыр бистиң чонувуску күзээр силер?

– Ада Бурган авыра да шупту чүве эки болур. Чангаш кижикээрүңгө, чергениң үнелелдерин хемедереп чоруурун. Бурган иштики ужуражылга дүргөрин күзээр-дир мен. Бис Чаяакчы Бурганның төлдери ол бисти ада-иевис дег, камгалап, карактап, сагыш чоруур.

Надежда Эр

ӨРТ ХАЛАВЫН БОЛДУРБАС ДЭЭШ

Ак-Довурак хоорайда 4 дугаар өрт-камгалап кезээнің 2015 чылда ажил-чорудулгазын түңнөп көөргө, эрткен чыл-биле деңнээрге, эки көргүзүлгө болуп турар. Эрткен 2015 чылда 16 өрт болган, 2014 чыл-биле деңнээрге, 3 катап эвээжзэн. Өрт болуп турган үеде 2 кижик амы-тынындан чарылган. Ол сан 2014 чыл-биле деңнөп көөргө, бир катап эвээжзэн. Бо айыыл-халаптан бертик-межел арткан кижик чок. Сөөлү ийи чылдың дургузунда Ак-Довурак хоорайга өрт айыыл-халавы 3 таварылга чедир кызырылган.

Өрттерниң болуп турар кол чылдагаанары мындыг, өжөгөззэн өрт болдурган бир таварылга бар. Электри дериг-херекселдин шын звес ажыглаанындан 2 таварылга, кичээңгей чок отту ажыглаанындан 3 таварылга, чылдагаанын тодаралдып турар 2 таварылга болгулаан.

Өрттер колдуунда чуртталга бажыңнарында хөй болгулаан. Бо халапты эзирик байдалда хамаатылар, ажилчыннар, албан-хаакчылар болгаш бажың ээлери кичээңгей чогундан болдуруп турар. Неделяның четверг, пятница, суббота хүннеринде өрттүн болуп турары эскертинер.

2015 чылда Ак-Довурак хоорайга ниитизи-биле 19 өрт болган. Бо хоорайның өрт камгалап кезээнде тускай техниказы бар. Өртчүлөр айыыл-халапка удур 170

үнүүшкүннерни кылган.

Өртке удур албан чериниң дыңнады-биле, бажыңнарга электри четкилериниң септелгезин үргүлчү кылып, үрели берген дериг-херекселдерни дарый солугуру чугула бооп турарын чурттакчы чон билген турар ужурулг. Тыва улустуң «Серемчиде хорамча чок» деп үлегер сөзүнде чиге-ле бижзэн.

Өрт ажилдакчылары хоорайның бажыңнарын кезип, үстүнде адаттыг хажыдышкыннарда аңгыда бодунун туразы-биле бажыңнарынче электри четкилерин оорлап кирип алган хамаатыларны илередип, ол талазы-биле шыңгыы хемчегни чорудуп турар.

Баш бурунгаар тайылбыр ажылын кылганының түңнелинде хоорайның чагыргазынче база өске-даа чогуур органның бижиктери чорудуп турар. Профилактиктиг хыналдага 1367 хуу бажыңнары кириштирген, 3809 хамаатыларга дүрүмнү сагыырын дыңнаткан. Чурттакчы чонга таарыштыр орус болгаш тыва дылга өрт айыыл-халавынга удур бичии номчугаштарны тарадып турар.

Чуртталга бажыңнарында болуп турар өрттерниң сайгарылгазын чогуур үезинде кылгаш, орулгазы эвээш өг-бүлөлөр болгаш хамаатылар-биле тускай дугуржулганы чарып ап, ук бажыңнары кичээңгейге

алырын шагдаа болгаш социал камгалап адырының ажилдакчылары-биле демне-жирин өрт ажилдакчылары чугулага алган.

Демнежип эрттирген хыналдазының үезинде өртке удур хемчеглер алырының тайылбырын, база айыыл-халап болу бергенде, бодунга болгаш өске кижилерге хамаарыштыр канчаар алдынарынга өөредиглиг тайылбыр ажылынга 3809 хамаатылар киришкен. Оларның аразында хөй уругларлыг, орулгазы эвээш 180 өг-бүлөлөргө, 29 инвалидтерге болгаш аныяктарга тускай өөредиглиг чугааны чоруткан.

Чуртталга секторунга өртке удур профилактиктиг хемчеглер чорудар талазы-биле эки түңнелдерни 4-кү, 3-кү, 1-ги караулдарның ажилдакчылары чедип алган. Албан черлериниң бажыңнарындан эвакуацияларны организаптап, хоорайның 6 школаларының өөреникчилеринге 18 лекцияларны эрттирген. Айыыл-халапка удур хамааты камгалаалының национал ажил-албанының болгаш өртке удур ажил-албанының ажилдакчыларының каттышкан хуралдары, «Өтке удур ай», «Чуртталга девискээрин өрт айылындан камгалаары» дээн чижектиг янзы-бүрү хемчеглер эртип турар.

2016 чылда «Чурттаар оран-сава», «Өртке удур ай», «Чайгы дыштанылга»,

«Школа», «Сиген», «Чаа чыл» деп хөлдерни эрттирерин планда кирип а Ажилдакчы бүрүзүнүн баш бурун салдыг сорулгаларын чедип арынче угланган ажилдарны кылыр дугурушкан.

Чурттакчы чон-биле ажилдаар хөлдер талазы-биле база айыыл-халап берген таварылгада боттарын алды билири өөредиглиг ажилдар 2 хуу турарын сайгарылга илередип турар.

Өрт айылын болдурбас деп хөлдерге хоорайның хыналда талазы-биле ажилдап турар бүгү организациялары-биле демниг, берге байдалдыг өг-бүлөлө хамаатыларга дузаны (электри четкилер солугуру дээн чижектиг) көргүзөр сорулга база салган. Бажыңнар кезиир таварылгада шагдаалар, социал адырның ажилдакчылары-биле демниг үнүүшкүннө кылырын кол кичээңгейге алган.

Массалыг информация чепсектер профилактика талазы-биле медээлел чырыдар ажилга ажилдакчыларның жылгези идепкейжзэн. Хоорайда 4 дү өрт камгалап кезээнің ажилдакчылар өрт халапты болдурбас дээш, янзы-бүрү хемчегни ап, кызып ажилдап турарлар.

Буян ООРЖ

Ак-Довурак хоорайда 4 дугаар өрт-камгалап кезээнің начальниги.

ТЫВА ДЫЛ – ЭРТИНЕ ЧЕПСЭЭВИС

Бистин республикада тыва дыл-да үнүп турар солуннарның бирээзи «Шын» солуну чагыдып ап, доктаа-мал номчурунга ынак бис. Ында янзы-бүрү материалдарны чырыдып турары солун. Солун арнында үнүп турар материалдарыңарны улуг со-луургал-биле номчуп, херек чүүлдерни аңгылап кескеш, ажылывыска ажыг-лаар кылдыр, кайывыс-даа башкылар болгаш, тускай альбомда чыпшырып ап турар бис.

Бистин республикавыстың Чазааның даргазы Ш.В.Кара-оол 2016 чылдың бир айның 18-тиң хүнүнде 11 дугаарлыг Айткалы-биле тыва дылывысты бедик өнөвишаан, чылдың-на ноябрь 1-ни ие төрзүн дылывыстың хүнү кылдыр чарлаа-нынга өөрүп тур бис.

Тыва дыл – Тываның девискээринге үрүне дылы болганда, 90 чылдарның эге-инде ышкаш, тыва дылывысты республи-кавыста чурттап турар өске язы-сөөк чон, орус дылдыг класстарда өөренип турар тыва уруглар, оолдарга өөредир-биле өөредилге планнарынга тускай шактарны аңгылап, уруглар садтарынга, ортумак микти, тускай болгаш дээди профессионал өөредилге черлеринге өөренир үе келген эвес бе?

Амгы үеде аныяк-өскенивис аразында чугаалажырда, орус, тыва дылдарның сөстөрүн холуй чугаалажып турары хо-уданчыг. Хоорай черде өөренип турар школачы уруглар, оолдарны дыңнаарга, үлге орус дылда чугаалажыр боор-дур. Бо байдал каш чылдар дургузунда ол-ла эвээр турар болза, тыва дылывыс бокта-тып, чидериниң айыылы бар. «Дыл чидер болза, ук чон чидер» дээр болгай. Кандыг-даа кижини төрзүн дылын эки билер ужуруг. Тыва дылывыс келир үеде бо Айткалдың нызында бурунгаар сайзыралды алыр ээрзинге идегелим улуг.

Эрткен өөредилге чылында ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының национал школа сайзырадырының ин-титуду тоску классчыларның аразында «Мээң төрзүн дылым» деп республика өргелиг чогаадыглар мөөрейин эрттирген. Ол мөөрейге мээң өөреникчим Чечена раптан киришкеш, бирги черни алган.

Солунуң арнынга өөреникчимниң төрзүн тыва дылының дугайында бодап турар бодамдарын чырыдып үндүрерин диле-вишаан, ооң үежилеринге үлгөр-чижек болур чадавас деп бодам-биле ооң бижээн ажылын редакцияже чорудуп олур мен.

«Чогаадыгның адын, темазын ном-чааш, ажырбас белен тема-дыр деп да-лаш бодам-биле түңнөй кааптым. Чогу-на бижип кириптер дээш олуруптум... Элзэн бодандым... Чогуң черле төрзүн дыл деп чүл ол? Анаа-ла төрүттүнгөш, чугааланып эгелзэн дылың бе азы ада-иенниң чугаа-лажып турар дылы бе?

Амгы үеде, мээң эштерим-даа аразын-да, чамдык уругларның ада-иези тыва дылда, а боттары орус дылда чугаалажып турар-дыр. Олар болза, бо айтырыгга канчаар харылаарлар ирги? Аңаа ха-маарыштыр хуумда бодамны маңаа илередип көрейин.

Мен бодаарымга, төрзүн дылынга арыг чугааланып билири дээрге бодун, төрзүн чонун болгаш чуртун дээди чадага хүндүлөп билири-дир. Төрзүн дылын бил-бес кижини төрзүн чонунуң культуразындан, езу-чаңчылдарындан хоорук болур.

Авазының аа сүдүн ээп өскөн төлге иезиниң дылындан өске төрзүн дыл турбас. Төрзүн иенниң дылын билбес болзуңза, амыдыралдың арны чирли бер-ген аякка дөмөй болур. Дыл чидер болза, нация чидер. Ынчангаш ол ийи аразында тудуш харылзаалыг.

«Төрзүн дыл-биле чергелештир че-же-даа дылды өөренип, шиңгээдип ап болур. Бодуңуң төрзүн дылың эки билер болзуңза, школада өөренип турар орус, англи дылдарны шиңгээдип алыры чиик болур» – деп, тыва дыл башкызы Алек-сандр Маадыр-ооловичиниң 5-ки класстан тура-ла катап-катап чугаалап турганы сагымга кирип келди. Шынап-ла, орус, англи дыл кичээлдеринде сөстөрүн, сөс каттыжышкыннарның тургустунарын, домктарның очулгазын тыва дыл-биле деңнеп тургаш көөрүмге, солун-даа, чиик-даа, харын-даа кандыг-ла-бир чоргаарал оттуп келир чорду. Ол дээрге тыва дылым-га чоргааралым-дыр. Чүге дизе ол өске дылдар-биле бир дең, чараш, онзагай дыл.

«Тыва дылым – төрзүн дылым, дың-

нап көкпес, мерген дылым» деп Борис Казырыкпайның төрзүн дылывысты үнелзэн сөстери бар. Шынап-ла, тыва дылывыс чараш, дыңнаксанчыг, мерген, чоргааранчыг.

Чугаа-домаа чедингир, аяныг кижини чайгаар-ла сорунзалыг. Сөстү кезээде чөптүг, туружунга шын ажыглаары чугу-ла. Тыва улустуң чугаалап кааны үлгөр домктары ханы уткалыг, кижизидикчи шынарларлыг. Чижээлзэрге, «Череде сөөк чок, чөптүг сөсте кем чок», «Ийи ыт аразынче сөөк октава, ийи кижини аразыңга сөс сөглөвө».

Кижини бүрүзү төрзүн дылының байлак сөстөрүн канчаар-даа ажыглап болур аргалыг болгай. Чараш, солун бодамдар-ны, ажык сеткилин, өөрүшкүзүн база ол ышкаш муңгараан, хомудаан сеткилин чиге, тодаргай илередир сөстөр-ле хөй. Олар шупту төрзүн дылывыстың байлак курлавырында.

Кандыг-даа кижиниң аажы-чаңы ооң чугаа-домаандан көстүп келир. Ынчангаш кижини бодамдарын чедингир кылдыр иле-редирде, оожум, топтук, эвилең-ээлдек, эң-не чедингир, билдингир сөстөрүн, домктарны ажыглаар болза эки. Ындыг кижилерниң санынга авамның авазын хамаарыштырар-дыр мен.

Мээң кырган-авам — дыка-ла онзагай, солун кижини. Ооң, чүве болза-ла, «кежээниң мурнунда, хүндү, чалгааның мурнунда, кочу» деп үлгөр домакты бо-ла ажыглап кааптарын дыка чаптаар мен. Ол мээң чүглө өөредилгеге сундулук болурумну эвес, а амыдырал-чуртталгага туруштуг, кежээ, тура-соруккур болурумну тыва улустуң аас чогаалын таварыштыр угаа-дып турары ол деп билип чоруур мен.

Кырган-авамның чагы-сүмелеринден аңгыда, янзы-бүрү шаандакы кожамыкта-рын, үлгөр домктарын, тывызыктарын, тоолдарын болгаш улустуң ырыларын со-нуургап дыңнаар-дыр мен. Ылаңгыя улус-туң ырыларын ырлаарыңа кончуг ынак мен. Ооң мурнунда кырган-авамның өлөй ырын ырлаарын, анаа-ла аялгасын, хоюг үнүн таалап дыңнаар турган болзумза, ам шору улгадып келгеш, ол өлөй ырының сөстөрүнүн чиге, сагыш-сеткилге дээш-тиин, уяранчыын эскерип билип чор мен.

Кончуг чараш чимистерлиг садывыста

Ховаганнар удаан болгай.

Хар дег аккыр чоорган-биле шуглап каайын,

Кавайыңга дыштан, уруум.

Шынап-ла, караамга улуг, чырык сад, ында янзы-бүрү ховаганнар, кавайда удуп чыдар каш уруг-биле деңге чаптанчыг, ча-раш апарган таалап турары көстүр.

Коргунчуг көк далай ышкаш

Кожа чыдар Хемчик хемим.

Эргеледип, чассыдып кээр

Эриг баарлыг мээң авам.

Кырган-авамның оон ыңай база бир ынак ырызында төрзүн черинге, төрзүн иезинге ынакшылын, тыва дылывыс ачы-зында чүректерни чүглөндириптер, сагыш-сеткилди саймаарадыптар, уян кижини ыгладыптар, муңгак кижини каттыртыптар кылдыр дамчыдып чорууру канчап-даа чоргааранчыг эвес-тир бе?

Тыва литературада тыва дылга ынакшылын, чоргааралын илереткен шүлүктөрүнүң саны хөй. Оларның бирээ-зинге Игорь Иргиттиң шүлүү хамааржыр.

Ынчангаштың мээң хуумда

чарылбазым,

Ынак мен деп чугаалааным

чаңгыс дыл бар.

Айдың дүңө өпөй ырын ырлап оргаш,

Авамның мээ чаяап берген

эртинеми –

Чидиг чепсээм, өөрүшкүм,

муңгаралым,

Чигзинижим, ынакшылым,

изиг ханым,

Өлүп чыда байырлажыр

сөөлгү сөзүм,

Өртек билбес байлакшылым –

тыва дылым.

Төрзүн тыва дылывыс ам-даа моон соңгаар сайзыраар болзун. Биске, аныяк-өскөнге, Игорь Иргиттиң тыва дылывыска хамаарыштыр бижээни одуруглары кезээ шагда эртине чепсээвис болгаш орук ай-тыкчызы болзунам».

Өөреникчим йөрээлинге мен база сет-килимден катчып ор мен.

Александр САТ,

Туранның 2 дугаар ортумак школазы-ның тыва дыл, чогаал башкызы.

ИЗИГ КҮЗЕЛ-БИЛЕ АЖЫЛДАП ЧОРУУР КИЖИ

Бо чылын А.С.Пушкин аттыг нацио-нал библиотеказының 85 хары-биле кады оң директору, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчы-ы, педагогика эртемнериниң кандида-ды Ольга Васильевна Фенцель юбиле-ин демдегеп турар. Ол библиотеказы Оажыг чыл иштинде удуртуп келген, ол кылды кончуг эки билер мергежилдиг специалист.

О.В. Фенцель Бии-Хем кожуунуң адын суурга төрүттүнгөш, аңаа өскөн. Ге баштай төрзүн сууру Хадыңның көдээ библиотеказын эргелекчилзэн. 1978 чылда өөн-Сибириниң культура институтунун библиотека факультетин кызыл дипломнуг ооскан. Студент чылдарында-ла эртем кылы кылып эгелзэн.

Институт соонда Омскиниң область библиотеказынга ажылдааш, 1979 чылда эрзэн Тывазынче ээп келген. Александр ушкын аттыг библиотеказын эртем-мето-иктиг килдизинге методист болуп кирген. 1982-85 чылдарда Культура яамызынга инспектор болуп ажылдааш, дараазында ылын республика библиотеказының ди-екторунга томуйлаткан. Аныяк удуртукчу ыка хөй чугула, нарын айтырыгларны ииттирилээр дээш, эрестиг хөдөлип ки-ипкен. Бир берге айтырыг – библиотека-дан-саваларының бичиизин, тары. Ол үеде ен Кызыл хоорай Сөвединиң депутады

тургаш, Күрбанкының бажыңы хосталырын Ольга Васильевнага чугаалаарымга, би-блиотека бажыңын алгыдар айтырыг-биле шуут «аарый» берген кижини. Катчып алгаш, хүннүң чыгыы хооруккусом даргаларынче кылаштажып, айтырывыс тургузуп турду-вус. Ынчап тургаш, Күрбанкының хосталган бажыңын апкан бис.

Библиотека ажылынга бир кол угла-нышкын – эртем деп Ольга Васильевна санаар. Ынчангаш ооң саналы-биле би-блиотекада эртем-шинчилел сектору тур-густунган, Эртем чөвүлели база ажылдап турар. Эртем угланышкынын аптарывыс-ка, библиотекага немей чаа килдистер, секторлар ажыттыганы, тематиктиг, лите-ратурлуг хемчеглер, «төгөрик столдар», авторларның чогаадыкчы кезээлери, эртем-практиктиг конференциялар, ном-чулгалар хөйү-биле чоруттунуп эгелзэн. Ол ажылдарның шуптузунга Ольга Ва-сильевна боду ыяап киржир.

Ол телевирилг ачы-дуза дээн ышкаш, чаа ажыл-агый механизмин кирип, Тыва Республиканың «Библиотека херээниң дугайында», «Документилерниң албан экземплярның дугайында» хоойлуларны хүлээп алырынга органиастыг ажылды удурткан. Оон өске-даа тускай сорулгалыг федералдыг программаларга дүүштүр телевилелдер кылдыганы.

Амгы үеде ном-дептерлерниң, солун-

сеткүүлдерниң, ховар фондунуң электрон-нуг хевирже шилчидилгезиниң улуг ажылы кылдынып турар. Эртем-үндүрүлгө ажылы база сайзыраан. Чыл санында библио-графтыг, методиктиг материалдарны 50 чедир парладып үндүрүп турар бис.

О.В.Фенцель библиотека ажылын удуртпушаан, 2003 чылда Санкт-Петербург хоорайга Тываның библиотека херээниң талазы-биле диссертацияны камгалап алган. Ол республиканың төлчүтүнгөн библиотека системаларын хөгжүдеринге, кожуун, хоорай библиотекаларының фон-дуларын долдуруурунга, чаа арга-дуржул-ганы тарадырынга улуг үлүүн кириген бол-гаш кирип-даа турар. Абакан, Красноярск, Минусинск библиотекалары-биле эш-хуу эки харылзааларны тургускан. Россияның күрүнениң болгаш Россияның национал библиотеказының үндүрүлгелеринге, төп профессионал сеткүүлдерге 100 ажыг эртем ажылдарының автору болуп пар-латтырган.

Ольга Васильевна Фенцель бо хүнде А.С.Пушкин аттыг национал библиотекага амгы үениң негелдезинге дүгжүр чаа оран-саваны туттуруу планнап турар. Ооң ол күзели боттаны бээринге идегеп, аңаа чаа-чаа чедишкыннерни коллективи күзеп турар.

Тамара ЛЮНДУП,
библиотека херээниң хоочуну.

ЧАҢГЫСКЛАССЧЫЛАРЫМ — ЭР ХЕЙЛЕР!

Кызылдың Түлүш Кечил-оол аттыг 3 дугаар школазында эртемнер аайы-биле темалыг олимпиада, мөөрейлер үргүлчү бедик деңгелге эртип турар.

Февральдың ийи дугаар неделя-зында математика декадазы болуп эрткен. 1-4 класстарга чедир аңгы-аңгы мөөрейлер чарлаттыганы турган. 2 класстар аразында «Геометриялыг фигуралардан зоопарк» деп конкурска бистин 2 «е» клазывыс шупту идепкей-лиг киришкен. Анита Ооржак, Дарый Сандык, Диана Бурупчал, Ням-Доржу Уржук, Мила Хуналдай олардан тургус-тунган бөлүк 2 дугаар черге төлөптүг болган. А арткан уруглар геометриялыг фигуралардан зоопаркта янзы-бүрү аңнарны бажыңыңа кылгаш, класс булуңунга делгеп асканнар. Оларга Сай-Даш Салчак, Очур Монгуш, Саша Данзын, Камила Шойдак хамааржыр. Эштерим түңнелдиг киришкеннге чоргаарланып турар мен. Удавас эртем-практиктиг конференция болур. Мен «Чавага» дугайында темага ажылды кылып, белеткенип турар мен. Клазы-выс башкызы Зульдаана Диин-ооловна Чигжит бисти кандыг-даа мөөрейлерге идепкейлиг кирижир кылдыр өөредип, канчаар белеткенирин айтып берип турар.

Менги КУУЛАР,

Кызылдың 3 дугаар школазы.

АЛДЫ-ИШКИННИҢ ТӨРӨЛ АЙМАА

• Чурумал

Сүт-Хөл кожуун. Алды-Ишкин хем. Ол Саян сынындан эгезин алгаш, Хемчикке кири аккан. Шапкын, дааш-шимээнниг даг хеминиң чаражын! Ишкинниң суу кыжын даш адаанче чаштына бээр. Долгандыр ыржым апаар. Ынчан улус шанактыг аът-биле Хемчик кежир аргы-жар турган. Чайын кончуг арыг болгаш кылаңайнып көстүп чыдар. Чаъстай бээр-ге, ол өңүн өскерттүпкеш, шурап, шаап бадар. Ынчан суг дажый бээр, коргунчу-ла, аъттыг кижиге келип шыдапас, чүгле кырындан чалгынныг куш ужар.

Ишкин — каас-чараш бойдуштуг, төөгүлүг черлериге, байлак, чуртташтыг оран. Аңаа улус шаг-төөгүдөн бээр төрөл бөлүктөр аайы-биле чурттап келген. Ону доора хемнерде, ойлорда, баалыктарда артып калган чурттар болгаш улуг назылыг улустун чугаазы херечилеп турар.

Ишкин унун дургаар хөй базырыктар бар. Оларның чамдыктарын бежен чылдарда Л.П. Потапов баштаан экспедиция казып-даа турган чүве. Алды-Ишкинге колдуунда ооржактар, монгуштар, эвээш түлүштер, кууларлар, ховалыктар болгаш ондарлар чурттап чораан. Үжен чылдарда ТАР-ның Чазаа, Алды-Ишкинге мал өскөш, олар-белчиер чедишпейн баарга, чамдык төрөл бөлүк улустарны өске черлерге көжүргөн. Оларның хөй кезии Чедерге барган.

Алды-Ишкинниң алды талазы. Хөр-Тайганың сыннары бо-ла болгай. А үстүү талазында ийи Ишкиннерниң аразында кадыр-берттиг, шыргай ыяштар үнгөн бедик сыннар. Оон чүгле тускай ажар арттар-биле аргыжып болур. Алды-Ишкинниң ол-бо сыннарындан аккан кара сугларлыг хемнери көшкүн чонга чурттаарына таарымчалыг байдалды эрте-бурунгу шагдан бээр тургузуп келгени чугаажок. Шаанда кижиге бүрүзү азы төрөл бөлүк бир доора хемни бүрүнү-биле эжелеп турган. Оортан аңаар, диңнээр.

Чайын Ишкинниң аалдары ээлеп турар хеминиң аксынга чайлаар. Күзүн, кыжын хемни өрү күзеглеп, кыштаглап, чурт солуп, көжүп үнө бээр. Бир аал ийи өгдөн эртпес. Чүге дээрге чурттаар чери кызы, мал одары эвээш. Ынчалза-даа аалдар аразы кожа болгулаар. Үргүлчү аргыжып турар. Алды-Ишкинниң доора хемнеринде сизген кезер хөй шөлдер чок. Араттар чүгле малынга өйлөштүр сизгенни долгааш, дыттарга аскалап алыр. Ишкинге мал белен чудапас. Кышты семис, хүр ажар. Сизгенни ийи-чаңгыс арган малга чиртир. Колдуунда малдың чаш төлүнге, (анай, хураганнар) бээр. Төрөл бөлүк

аайы-биле күзүн Саян ажып диңнээр, адыг, киш сүрер. Чер четпес улус аал чо-огундан диңнээр.

Оруу-ла чок Откан хемни Озук-биле казып эртер. Кежи-ле чок хемнер, сугну Кержек-биле аштап кежер.

деп кожомыктың одуруглары анаа-ла тып-тып келбээн, уктуг-дөстүг, төөгүлүг.

Ишкин аалдары чылдың дөрт эргил-дезинде көжүп келир. Кежер дээн аалды кожолары көжүржүр чаңчылдыг. Чайгы үеде хөй күш, дем негеттинер ажыл — дүк хап, кидис салыры. Ону чоок кавының аалдары шупту демнежил кылыр болгаш хөглүг ажыл. Тайга (Саян) арты ажып диңнээр улус ыяк белеткенип алгаш, эртежи чоруптар. Куяк чайы дүжүп келир. Аалга арткан улус чайын кылып күш чет-тикпейн барган ажилдарын уламчылаар, кышка белеткенир. Агар дүктөн энчек, уктар кылыр кидистерни ынчан кылып алыр. Уруун бээр азы оглун өглээр дээн улуска Алды-Ишкинниң аалдары шупту дузалажыр чаагай чаңчылдыг. Селикке шаа-биле чаңгыс аяк-даа бол, сунар. Өгленир аныктарга ширтектерден эгелээш, бүдүн өгнү демнежил кылыр. Төрөл бөлүк аайы-биле Өвүрнүн Дус-Дагдан дустаары улуг үлө турган.

Ишкин улузу төрөл бөлүк аайы-биле тарааны Хемчикке тарааш, ажаап алыр. Ишкиннер аразына Инек-Дашка, амгы Сүт-Хөл суурнун девискээри Шаг-бан-Терек, Калбак-Хараган ынчаар тараа тарыыр турган. Алды-Ишкинге хам дыт-тарны, овааларны дагып чораан. Оваа кандыг-бир төрөл бөлүккө хамааржыр. Алды-Ишкинниң бажынга ооржактар чурттап чораан. Олар тускай оваалыг. Ол ам-даа бар. Төөгүлүг улуг тураскаал болуп арткан.

Шаанда ону дагып турда, аът чарыш-тырар, мөге хүрештирер турган. Аңаа ооржактардан Ойтапкан азы Чүвүрөк шүглүп турган дээр чүве. Ооржактарның улуг өгбеси, төрөл бөлүктүн баштыңы Ооржак Лопсан-Хүндү. Ишкин бажынга монгуштар база турган. Ишкиннерниң бедик сыннарындан баткан Шырыштыг, Камгалыг деп хемнерге база ооржактар чурттап чораан. Шырыштыгга ат-сурагыг кижилер турган. Улуг хам Ооржак Сайын-

ды, оон төрөли Ооржак Агана (Ак-Куш) кончуг шевир кижиге. Оон чазаан зериниң быжыын, аътка эптиин улус кайгаар чүве. Алды, Үстүү-Соорлар, Каргалдар, Талдыг-Шул Алды-Ишкинниң Хөр-Тайгадан эгезин алгаш, Ишкинче кирген хемнери ол. Соорларга, Каргалдарга төрөл бөлүк улус чайлап, кыштап, хонаш солуп көжүп келген. Талдыг-Шулдун аксынга аал чайлаар, кыжын хемни өрү көжө бээр. Хөй малдыг улус чурттап чораан, буянныг хемнерниң бирээзи. Ол шаанда монгуштар чуртту турган. Хемниң аксынга монгуштар оваазы турган. Алды, Үстүү Соорларга шаанда монгуштар, кууларлар чурттап, ээлеп чораан.

Кадыр Ишкин хаялыг чер, Халый бердин, шурай бердин, Кара-Дарга чаңы багай,

Хыйнадыптың, часкадыптың...

деп, ийи-бирни алканда хөй оолдарлыг аңчы, үнгөн-кирген чоннуг, баштак-хөглүг Сержинмаа Монгуштун (шолозы Кара-Дарга) чер-чуртун алгап, ишти-хөңүн ил-редип, хөөрөп ырай бээр одуругларының бирээзи ындыг турган.

Соорга чурттап чораан төрөл бөлүк кууларларны баштыңы Балчын-оол Куулар — (шолозы Улуг-оол) Үстүү-Ишкин аксынга дээрбени кылдырткан, шевир, чогадыкчы кижиге. Ол хөй оолдарын күш-ажылга, эки мөзү-шынарга кижизиткен, төлөптүг, чоннуг төрөл бөлүктүн башкарыкчысы чораан.

Алды-Ишкинниң чону Уру деп хем-биле шаг-төөгүдөн бээр харылзаалыг чорааннар. Ыдык, Гул деп хемнерниң аксынга Кызыл-Боор, Бора-Боор деп черлерге чурттап-даа турганнар. Урудан аңаар, диңнээр, олап Саян артынче ажар. Уруга саттар база турган. Олар Ус аксы-биле садыглажып келген. Хөр-Тайгадан баткан хемнер Уру-биле аргыжарына эптиг. Амгы үеде Уру аржаанынга баарда, Алды-Соорлар, Үстүү-Каргалдап азы Ишкин бажы-биле чорууру хевээр арткан.

Үстүү-Каргал — Ишкинниң төөгүлүг черлериниң бирээзи. Төөгүнү кижилер тургузар болгай. Каргал шаанда саттар чуртту турган. Ол хем Шивээлиг-Каргал, Оргу-Ажык деп адырларлыг. Оргу-Ажык аксынга белдирге дөң кырынга саттарның оваазы бежен чылдарга чедир иштиги де-

риг-херекселдери-биле кады бүрүчүве. Оваадан ырак эвесте, хем чарында оймак черде дагылган дыт бар. Дытты долгандыр оймак бес үнгөн. Арга кыдыгы чер. Дытты чораан улус ам шагда чок болгула-дыт ам-даа биезги хевээр турар. Дыт саң салыр калбак даштары артып

Шивээлиг-Каргал деп хемге да Хемчик бажындан дүң келген кижиге шивээ кылып алгаш, турган деп тоолчургу чугаа бар. Ынчан ол хемни Шивээлиг деп адаан. Саттарының өгбеси Сат Торгулдай дайынынга киришкен тываларныкы. Үстүү-Каргалга он хире аалдар бөлүк аайы-биле чурттап келгенин Кырлыг деп кижиниң күдээзи Эр Лама дээр лама чораан. Оон да Долбакай дээр улуг хам кадай тоо чоокшулап чорааш, бежен чылдары бурганнаан.

Алды-Каргал — Түлүш Чал төрөл бөлүүнүн чуртту. Ол хемге мерген тоолчу болгаш ыраажы, ондар Чамыян, Ырлаар-Ачын деп лыг кижиге база чурттап чораан. Ол дүлгүүр» деп угаадыг суртаалдык билер турган. Көргөн чүвезин мыктап ырлап каар, кончуг сагыны чораан. Оон кожомыктарын Ишкин улузу билер.

Ишкинниң төрөл бөлүктери салгалгалче шагдан бээр дамчып келген. Олар чоокка чедир ниитиниң малын кадарып келдире-дар-аттыг аңчы ондар Дамбий-оол тургустунар-ла, ангор өшкү кар Үстүү-Каргалга ада-өгбелериниң тудуп, тозан чылдарга чедир кыры малчыннаан. Ишкин улузу шаг-тө-тура аралажып, кудалажып келген. Б-гаш Алды-Ишкинниң чону шупту д төрөл тудуш харылзаалыг, бичии аймак болу берген. Шаанда улустун бөлүк аайы-биле чурттап чораан хем ам ээнзирээн. Аң-мең турлаа болу б Чараш хемнеривиске келир үени галдары, өгбелери дег, бай-шыда эрес-кежээ болуп, чурттай-ла бээр деп идереп, бүзүрээр-дир мен.

Оолук ДУ
хоочун ба

НОМ САҢЫНГА БАЙЫРЛААН

Корней Чуковский аттыг уруглар ном саңының ажилдакчылары Ада-чурт камгалакчызының хүнүнге тураскаадып Кызылдың №1, 7 ортумак школаларының 7, 8 класстарының өөреникчилериге солун оюн хевирлиг хемчегни эрттирген.

Тываның шериг комиссариадының шугумунда ажилдап чо-руур подполковник, «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының чөвүлелиниң кежигүнү Александр Николаевич Алексеев уругларга шериг албанының дугайында сонуганчыг тайыл-бырны кылган. Келир үеде шеригжиткен албан черлеринге ажилдаксаар оолдар эки өөредилгелиг, күш-культурага сонуггалы күштүг, спортка хандыкшылыг боорун олар чагаан.

Дараазында уруглар аразына викторина эрткен. Аңаа шупту идеп-кейлиг киришкенер. Оюнга эң-не хөй баллдарны 1 дугаар школаның өөреникчилери Данил Нестеров, Кирилл Селезнев болгаш Владислав Трогубов алганнар.

Кыстар база оолдардан чыда калбайн, шериг албанының дугайында айтырылгарга харылап, эки билин көргүскенер. Бир дугаар школа-дан Анастасия Далчин, Екатерина Маракина, Чойгана Аракчаа болгаш 7 дугаар школадан Айгерим Сат, Сайдо Шалык хөй айтырылгарга шын харылааш, хүндүлел бижиктер-биле шаңнатканнар.

Эр кижиниң ыдыктыг сорулгазы — өг-бүлезин, төрөл чонун, төрзөн чуртун камгалаары деп чүүлдү библиотека ажилдакчыларының эрт-тиргени бо хемчегден уруглар дыка эки билип, шиңгээди алганнар.

Байлак ХОМУШКУ,
библиотека ажилдакчызы.

Чуруктуу библиотеканың архивинден ал

АЖЫК СЕТКИЛДИГ ЭМЧИ

Буянный иштиң кижилери

2016 чылдың юбиляр эмчизи Нина Александровна Ондар-биле чоокта чаа ужуражып, амыр-мендизин солчур аас-кежиктиг болдум. Ол эмчини тас-кызырым кончук. Чүгле мен эвес, Тыва телерадиокомпанияның болгаш «Шын» солунун улуг журналистери «Россия Федерациязының кадык камгалалының тергини» хөрек демдээниң эдилекчизи, дээди категорияның клиниктиг лабораториязының кол эмчизи, хей-ниитичи Нина Александровна Ондарның дузаарга, эвилең-ээлдек, ажил-ижинге кызымаан, биче сеткилдин эки билер.

Ол — республиканың кеш-шээр аарыглар эмнелгезинге база ниитизи-биле эмнелге шугумунга 50 чыл ажилдаан, арга-дуржулгазы бедик, ажилын эки билер эмчилерниң бирээзи. Ажилындан аңгыда, массалыг информация чепсектерин тараарыштыр, республика солуннарының арыннарынга коллективиниң ажил-ижин үргүлчү бижиир, оон аңгыда ырлаар, шүтүк-даа чогаадыр, чаңгыс сөс-биле чугаанаарга, уран талантылыг эмчи. Ол чүгле ниити аарыглар талазы-биле чүүлдер бижиир эвес, а эш-өөрүнүң дугайында ылыг, чымчак сөстөрни доктаамал бижип чораан. Оон сеткили ажык, эш-өөрүрөк болгаш ажил-амыдыралчы. Февраль 28-тертүтүнгөн юбиляр эмчи-биле кыска интервьюну номчукчуга бараалгаттым.

— Эмчи болур күзелиңер кайы үеде ыптыгып келгенил, Нина Александровна?

— Дыка хей чылдар эрткен-даа болза, элиим оттуп келген үезин ам-даа утпас ен. Чогум кырган-авам Ичин-Хорлуу, кырган-ачам Агаа-Санааның өөнгө ескен болш, үргүлчү кырганнырмга баар турган ен. Ол өгдөн дөргүл-төрелдеривис черле улбес. Мээң үе-чергелерим, акыларым, бапарым база четкилеп келир. Ол-ла хей эрелдер аразындан мээң сонугалым

Н.А. ОНДАР.

дарлыг эмчизи — Роман Имажапович Калдар-оол. Ак халат кеткен кижилер көргөш, адааргалым хайнып кээр турган. Бичии тургаш-ла, эмчи болурга ажыктыг мергежил-дир, ол кол чүве ышкажыл деп чүүлдү медресе биле берген мен. Ол күзелим школа дооскужемге өскерлбээн. Кызылдың эмчи училищезинге өөрөнгөш, оон күш-ажылчы базымымны Кызылдың садыг-кооператив училищезинден эгелзэн мен. Аңаа фельдшерлеп ажилдааш, удааанда хоорайның бир дугаар поликлиниказынга ажилдай бердим. Ниитизи-биле 50 ажыг чыл дургузунда ажилдап келдим, ол бүгүнү делгергей чугаалаар болза, үе чедишпес ийин.

— Нина Александровна, бүгү назыныңар иштинде эмнелгеге ажилдап, Новосибирск, Москва, Витебск, Красноярск дээн улуг хоорайларга билиг-мергежиңер бедидип, курстарга-даа өөренип, клиниктиг лабораторияның лаборант эмчизи болуп ажилдап турган болгай силер. Ол дыка нарын ажил деп бодаар мен...

— Ийе, мээң ажылым, шынап-ла, дыка харысалгалыг, нарын ажил-дыр ийин. Аарыг кижилер келгеш, салаа бажындан

оттуруп келир кижим — Надежда (Опуштай) Даваасановна Кызыл-оол турган. Ол Москва хоорайның эмчи институтунга студентилеп турган. Эмчи кижиге дыка ажыктыг чүүлдерни чугаалаар турган.

Оон ыңай РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи — Роман Имажапович Калдар-оол. Ак халат кеткен кижилер көргөш, адааргалым хайнып кээр турган.

Бичии тургаш-ла, эмчи болурга ажыктыг мергежил-дир, ол кол чүве ышкажыл деп чүүлдү медресе биле берген мен. Ол күзелим школа дооскужемге өскерлбээн. Кызылдың эмчи училищезинге өөрөнгөш, оон күш-ажылчы базымымны Кызылдың садыг-кооператив училищезинден эгелзэн мен. Аңаа фельдшерлеп ажилдааш, удааанда хоорайның бир дугаар поликлиниказынга ажилдай бердим. Ниитизи-биле 50 ажыг чыл дургузунда ажилдап келдим, ол бүгүнү делгергей чугаалаар болза, үе чедишпес ийин.

— Мен сакты-дыр мен, тыва радиого дорт дамчыдылга кылып, «Эмчиниң беседазының» кол автору-даа болуп турган болгай силер. Силерни лектор эмчи деп чугаалап болур ышкажыл, Нина Александровна?

— Хүн бүрү хол-биле тудуп, кылып-ла келген ажылым болгаш, ону чонга тайылбырлап чедирер дээш, улуг-даа, аныяк-даа кижилер кадык, чараш чорзун деп улуг күзел, хандыкшыл-биле, шынап-ла, күзелдиим-биле дамчыдылгаларга киржип, чонга лекция, беседа кылып келдим. Шээр аарыглар эр, херзэжен чоруктан хей непереп турар. Амгы үеде аныяктарның алдынып турары дыка хостуг, арай сагышка аарзынчыг чүүлдер бар. Мындыг сайзыраңгай үеде, бодунуң кадыгы дээш, келир үези дээш шыңгыг негелделиг болурун күзээр-дир мен.

— Өг-бүлөңер-биле таныштырып көрүңерем, эмчи.

— Мээң өөм ээзи Эдер-оол Шаравиевич Ондар Хергелекчилер кооперациязының ажилдакчыларының проф-эвилел комитетиниң даргазы чораан. Ол 2008 чылда «улуг уйгузун» удуй берген. Уругларның чайгы дыштанылганын кайгамчык сагышты салып, «Орленок» лагерин чай санында белеткеп, аш-чем, орун-дежек хандырылганын харыялап чораан. Бис ийи уруглуг бис, олар ам улуг

кижилер, амгы үеде Москва хоорайда чурттап, ажилдап чоруурлар. Улуу Чечек Москваның күрүне университетин дооскан, психолог, күдээвис Олег Яшин — ме-неджер. Салбак ачазының өөренип доосканы Москваның үндүрүг академиязының юридиктиг факультетин дооскаш, амгы үеде Москва хоорайның мэриясында кол экономист болуп ажилдап турар.

Эдер-оол Шаравиевич-биле кайы-выстың-даа өскүс-чавыс дуңмаларывысты өөредип, кижизиткеш, эртем-билигге чедирип каан бис. Оларның бирээзи ам Забакальеде чурттап чоруур, бурят язы-сөөктүг кыс-биле өгленип алган. Олар шупту бис ийиге өөрүп четтиргенин илередип чоруурлар.

— Мынча үе дургузунда ажилдаан кижиниң шаңнал-макталдары-даа көвей боор аа?

— Ийе, шаңналдарым бар. «Россия Федерациязының кадык камгалалының тергини» хөрек демдээниң эдилекчизи мен, Хүндүлел бижиктер дээш, оон-даа өске шаңналдарым бар. Массалыг информация чепсектеринге кадыкшыл дугайында бижип турган ажилдарым дээш «Шын», «Эне сөзү» солуннардан, Россияның журналистер эвилелиниң Тывада регионалдыг салбырындан, Тыва радиодан алган хүндүлүг бижиктеримни база аажок үнелээр кижиге мен.

— Нина Александровна, коллектив-нер дугайында ном база үндүрүп алган болдуңар, байыр чедирип тур мен.

— Бир-ле чүүлдү бижип, кылыксаар болгаш, эш-өөрүмге, төрзэн коллективимге «Клинико-диагностическая лаборатория Рескожвендиспансера» деп белек номну тураскаал кылдыр арттырып каар дээн күзелим-дир ийин. Республиканың кеш-шээр аарыгларының диспансериниң улуг төөгүзүн, барык 70 чыл дургузунда канчаар сайзырап келгенин допчулап, коллегаларым чуруктарын шуптузун кирип, ажил-ишчи допчу намдарын орус дыл кырында бижип үндүргөн мен.

Лидия ИРГИТ.

ЧОНУНУҢ ТӨЛЕПТИГ КЫЗЫ

Бай-Тайга кезээде бодунуң идепкей-и, салым-чаяанныг херзэжен чону-ле алдаржаан оран-на болгай. Уран үл, спорт, ус-шеверлел, аргыыры, аараарының талазы-биле болгаш дуртукчу-башкарыкчы, кижизидикчи кыл-чорудулганың мастерлери ында ийи хей. Бо чүүлүмнүң маадыры Зоя аңаажаповна Хертек ындыгларның бирээзи. Бай-тайгажылар ону аныяндан-а чоннуң кызы деп чоргаарал-биле актаарлар. Ол, шынап-ла, ындыг.

Амыдыралда кажан-даа олут-чыдын к, кезээде бир-ле чүүл дээш сагыш-чораан, дүвүрзэн, чогааткан, хөлзээн, мыкты хайныктырган чоруур улус турар. Пар мурнунга салган сорулгазын ыяап чедип алып. Кожаларындан эгелзэш, э-өөрүңге, дөргүл-төрелдеринге, кады ылдап турар кижилеринге чедир ол кым-даа кыңчыктырбас, бирээни кылып деп рулга салган соонда, шупту улусту шим-дип үндүрүп келир хуулгаазын күштүг. Я Даңаажаповнаның аажызы ындыг. эрзэн кожуунунуң ады дээнде амы-тынын эринден чалданмас, патриотчу сеткил ү бүгү назыда бүргөп чоруур.

Бо чылдың февральда Бай-Тайганың вар кызы Зоя Даңаажаповна Хертек харлап турар. А ону көөр болзуңарза, йгамчык чиик, сергек, шимзэн-дааштыг, ез хевээр чай чок бачым ажил-иште, гаадыкчы дилзэшкинде, «оттуг эъттиг сес харлыг» кыстар-даа ында калыр. юкта чаа ол «Серебрянка» санаторий-офилаторийге дыштанып алгаш, чанар л турда, Кызылга таварылга бооп ужу-жы бердим.

«Бо чылын чаңгысклассчылар школа осканывыстан бээр 50 чылывысты мдеглээр бис. Кызылдың 2 дугаар олазын дооскан эш-өөрүвүс беш чыл лгаш-ла ужуражыр чаңчылдыг улус бис.

Бо чылын школа-выска кичээлдер доозулбаан үеде чедип, доозукчу-ларга шаптыкта-вазын бодап, эк-заменнер бетинде ужуражылганы организастаар бо-дап тур бис. Чайгы каникулдар эгелей бээр, ээн школа-га чыгырга-даа солун эвес-ле бол-гай. Ынчангаш ол дугайында сценарий мээң сагыш-бодалымдан үнмей тур» — дидир. «Ол-ла-дыр, ындыг-ла болгай силер, Даңаажаповна, ыяап-ла бирээни чогаадып алган чоруур» диссэним сестер аксымга мыяда кээр, тыртып алдым.

Үрде душаан болгаш, оон ажил-ижин, амыдырал-чуртталгазын сонуграп айтыр-дым. Олут орбас угбавыс Бай-Тайганың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазынга то-муйлаткан болду. Ол дээрде З.Д.Хертектиң «бажы каткан» ажылы-дыр. Оон мурнунда ол Тээлиниң хоочуннар чөвүлелиниң даргазы турган-на болгай. Ам депшээни ол-дур. Бо ажил-чорудулга талазы-биле аңаа чедер арга-дуржулгагы кижиге ховар болдур ийин. Оон огу Херелди мырыңай чажында көргөн дээрден башка, эр апар-ганда көрүп безин көрбээн кижиге-дир мен. Соңгу Кавказка шериг албанын эрттир-геш, Кызылдың кооперация техникумун дооскан, юрист мергежилдиг апарган дидир. Ол өгүлү. Өөнүң ишти Чодураа Комбучевна Новосибирскиниң коопера-ция университетин дооскан. Бай-Тайга кожуунуң ие-чаштың социал камгалап төвүнүң директору болуп 2003 чылдан бээр ажилдап турар. Олар үш ажы-төлдүг. Улуг огу Андрис Новосибирск хоорайда

З.Д.ХЕРТЕК.

университет студентизи. Самба биле Айлуң Тээли ортумак школазында 7, 1 класста өөренип турар.

Аас-кежиктиг кырган-ава, эрес-шудур-гу удуртукчу Зоя Даңаажаповна-биле ужурашкаш, өскөн-төрзэн Бай-Тайгамга четкеш, чаңгыс чер-чурттуг хүндүткелдиг, эргим кижилеримге дужуп, аралажып-чу-гаалашкан дег, сагыш-сеткилим чырып келди.

Мен З.Д.Хертекти Бай-Тайга кожуунуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы хып дээн чалыс кыс турда-ла таныыр мен. Дыды-раш чаштыг, кызыл чаактыг, хүлүмзүрүг шырайындан ыравас, оюн-баштак, хөглүг кыс-ла болгай. Ынчан 1970 чылдар эгезинде кожуунга эмнелге коллективи бүгү талазы-биле тергидеп турган: уран чүүлге Зоя Хертек, Любовь Очур, Маадыр Будундукай; спортка Билчитмаа Аранчал, Нина Хертек, Валентина Саяа. Бо эмчилер ам кожуунуң хүндүткелдиг, алдар-аттыг кижилери апарганы чугаажок. Зоя Хертек сценага ырлап үнүп кээрге, көрүкчүлөр «тынмас» чүве.

Идепкейжи, организатор аныяк ажил-дакчыны кожуун удуртулгазы дораан эскерип кааш, комсомол ажылыны деп-шидип үндүргөн. Оон соонда З.Д.Хертек Омскиниң совет-партия школазынга өөрөнгөш, ону экономист-организатор мер-гежилдиг дооскан. Бай-Тайганың комсо-мол райкомунга ажилдап тура, Кызылдың марксизм-ленинизм университетиниң идеология факультетин, оон соонда проф-эвилелдер ажилдакчыларының дээди курстарын база доозуп алган. 1980-1984 чылдарда Новосибирскиниң партияның дээди школазынче өөренип киргеш, ону чедишкениг дооскан. Политиктиг-даа, экономиктиг-даа дээди билигге чедип ал-гаш, ол дыка хей чылдарда көдээ Советтер даргалап, райкомга килдис эргелекчилеп,

инструкторлап, райкүүском даргазының оралакчызынга чедир депшип ажилдаан.

З.Д.Хертек — бодунга-даа, чонунга-даа негелделиг болгаш хүндүткелдиг кижиге. Арга-дуржулгазы байлак удуртукчу болгаш, амыдыралдың бергелерин ууп шыдавайн чоруур кижилер дээш оон сагыш-сеткили аарып, бо-ла олар-биле чугаалажып, арга-сүмезин айтып, дуза кадып, чагып-сугаан чоруур. Аныяк специалистер, аныяк удур-тукчулар — шупту оон арга-сүме айтырып чаңчыккан. А ол чай чок-даа болза, ыяап-ла бир эки сөстү сөглөп, бир-ле эпиг арганы айтып, болур-чогуур деткимчени улус-чонунга көргүзүп чоруур. Бирги мер-гежили эмчи болгаш З.Д.Хертек медицина талазы-биле-даа дузаны чедирип шыдаар, а сагыш-сеткил болгаш өске-даа мораль-дыг дуза кадары оон амыдыралының бүгү назыда херээ апарган.

Аныяк-өскөнгө кайгамчык үлегер-чижек болуп чоруур мындыг кижиниң эш-өөрү муңчок болбайн канчаар. Чеже кижилерниң чүрөктеринге ол өөрүшкүнүң, идегелдиң, бүзүрелдиң одун кывыспаан дээр! Ындыг кижиниң шаңнал-макталдары хей бол-байн канчаар. Оларның кезек чамдызын адаарга мындыг: Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижиги, Россияның Херзэженнер эвилелиниң хүндүлел медалы, «Тиилелгениң 65 чылы» юбилейлиг медаль, Тываның ССРЭ-ниң составынче киргениниң 70 чылынга тураскааткан юбилейлиг медаль, Хоочуннарның Бүгү-российжи хей-ниити организациязының Хүндүлел бижиги, а рес-публика, кожуун чергелиг шаңналдарын кижиге санап четпес.

Аравыска мындыг эрес, сөглээн сөзүңге ээ болуп чаңчыккан, ажилгыр-кежээ, чогаадыкчы кижилер чорда, амыдырал каас-чараш, солун болбайн канчаар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Чинчи-шуру садып алыр мен.

Харылзажыр телефону:
8-923-374-95-81
8-929-317-24-22.

Реклама

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуу чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база гастро-энтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг эмчи **Нина Уйну-ооловна Доспанчик** 18 харга чедир уругларны хүлээп турар.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 3/3 кабинет 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон: 8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

Профессионал өөрөдигениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөрөдиге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөрөдириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл—чолаачылаар эргениң шынзылгасы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөрөдириниң биле чыылда доктаамал чоруп турар:

«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;

-айыылдыг чүүктер сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң техни-муму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировкасы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскерттир арга бар, өөренип турар кижилерге онзагай кичээлге.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555

Полевая кудумчузу, 120.

Долгачар, келиңер, автошколаның дуржулгалыг башкыларына өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң Өөрөдиге адырынга хайгаарал албаны тывыскан.

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

Бай-Тайгадан

КЫШКЫ ОЮННАР

Тээли суурнуң төп стадионунга республика чергелиг школачылар аразында бөмбүк-биле ойнаар хоккей маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа Чөөн-Хемчик, Аксы-Барлык, Ак-Туруг болгаш Бай-Тайганың командалары идекпейлиг киришкен.

Уругларның кышкы ойнаар шөлчүгештерин дескилеп кудуп кылып берген Тээлиниң 5 дугаар өрт кезээниң ажилдачыларына, уругларның спорт школазындан Чайлаг-оол Төрөнге, хоочун ойнакчыларга, кожуун чагырганың ажилдачыларына, ылаңгыя Бай-Тал сумузундан уруглар сады назылыг чаштардан эгелээш, 11-ги класска чедир өөреникчилерниң тренер башкызы Карим Салчакка ТР-ниң бөмбүк-биле ойнаар хоккей федерациязының президентизи Адар Начин-оолович Куулар байыр чедирип, шаңналдарны тывыскан.

АЙМАКТАР ШАГААЗЫ

Шагааның ак айы уламчылавышаан. Бай-Тайга кожуунун Бай-Тал, Шуй сумуларына от олуттуг кызыл Мечи чылының Шагаазы онзагай эрткен. Чылдың-на Шуй биле Бай-Тал сумуларына тыва езу-чаңчылдарны сагып, аңгы-аңгы мөөрейлерни эрттирип, шаңнал-макталдарны тыпсып турар.

Шуй сумузунга салчактар аймаа Шагааны кажандаа утгундурбас солун кылдыр эрттирген. Бай-Тал сумузунга иргиттер аймаа демнини көргүскен. Чараш, ак өглерни тип, үнген-кирген чонну аяк шайлыг, аш-чемниг хүндүлөп, йөрээл сестер-биле

Бай-Тайга кожуунун хоккей федерациязының удуртукчузу, хоочун ойнакчы, ТР-ниң алдарлыг башкызы Ким-оол Сарыг-Донгак, чагырга даргазы Каң Салчак, спорт чөвүлелиниң удуртукчузу Владимир Баавыл чыгып келген улуг, бичии чонга өөрүп четтиришкениң сөстөрүн чугаалаан.

Аарыкчылар маргылдааның эң бичии ойнакчызы, Бай-Тал суурдан 6 харлыг Каң-Белек Салчакты чаптап, Н.С. Конгар аттыг Бай-Тал школазының өөреникчизи Сай-Даш Маадыр-оолдуң чараш, аваангыр ойнаарын магадап ханмаан. Бөмбүк-биле ойнаар хоккей маргылдааның түңнелинде бир дугаар черни Кызыл-Даг школазы, ийи дугаар черни Бай-Тал, үш дугаар черни бүзүрелдиг-биле Чөөн-Хемчик кожуун алган. Кышкы үеде кожуунуң шупту сумуларында шөлчүгештерге эр кижилерниң адааннажыр, хей-аьдын көдүрер хөглүг оюннары ам-даа уламчылаар.

уткуп, алгап-мактааны өөрүнчү. Шаңнал-макталдар элбек, амыдыралга ажыктыг херекселдер, мал-маган дээш, чүнү чок дээр! А кожуун төвү Тээли суурга шаңналдар чылдың-на мүн чемнээр, үс дээр ышкаш бөдүүн шаңналдар болуп турарына чон хомудат турар.

Сумуларда Шагаа байырлалын аймактар эрттирип турары чоргааранчыг. Оларның бөдүүн ажыл-ишчи чону хөглөп билири, тыва езу-чаңчылдарны негтередип чорууру чараш, чаагай чаңчыл-дыр.

Шеңне КУЖААН.

Тээли суур

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь—2-30-69, редакторнуң оралакчызы—2-17-91, бухгалтерия—2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи—2-03-88. Реклама, чарлап килдизи—2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 5152. Номериң парлагже дужаганы: график езугаар—21.00, херек кырында—18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 301018105000001 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комм. тар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанчы Тыва Р. талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те Р. Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравчен туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-д. лары, дыңдагылары дээш авторлар боттары харылаар.

Центр Русской Культуры
с 3 по 7 марта

МЕХОВАЯ РАСПРОДАЖА

Акция!% НОР
от 290
до 990

МУ
от 90
до 30

Проверьте ЦЕНЫ!
с 10:00 до 19:00

Продолжение: КБ «Россельхозбанк», лицензия №3304 Банк России, ОАО «ОТП Банк», г. Ч.О.ОО.М.А. «Полет», первый этаж от 90%, до 6 месяцев.

Артель старателей Люцент

заклучает договора на

«Вольный принос» шлихового

та. Оплата наличными и сра

С условиями можно ознакомит

сайте www.pl-lucente.com и

по телефону 8-925-772-49-0

«ГОСУДАРСТВЕННОЕ КАЗЕННОЕ УЧЕНИЕ «УПРАВЛЕНИЕ АВТОМОБИЛЬНЫХ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА» доводит до сведения заинтересованных в автоперевозках по телей автомобильными дорогами, что обеспечения сохранности автомобильного регионального или межмуниципального ния Республики Тыва от разрушений вследствие переувлажнения грунтов земляного полотна автомобильных дорогах общего пользования регионального или межмуниципального ния Республики Тыва с 01 апреля по 01 мая года, вводится временное ограничение движения транспортных средств с осевыми нагрузками, превышающими следующие значения:

6 тонн — на одиночную ось;

5 тонн — на каждую из осей двухосной тягача;

4 тонны — на каждую из осей трехосной тягача.

Пропуски на перевозку грузов с превышающими нормативными нагрузками на оси транспортных средств выдаваться по адресу: г. Кызыл ул. Интернациональная, 60. Телефон для справок: 3-06-25».

И.о. начальника Д.К. Балбалин

Школарга, ясли-садтарга туска

(стендилер, табличкалар, адресстер болгаш чалалга, хүндүлүг бижиктер...)

Организациялар-биле керээ езугаар ажылдап

Өртөктер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23, «Бизнес-инкубатор» Тел.: 8-923-269-0760